IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 2 May 2026

TARJIMASHUNOSLIKDA TIL VA MADANIYAT MUNOSABATLARINING AHAMIYATI XUSUSIDA

Nurmurodova Shahnoza Ibragimovna
Buxoro davlat texnika universiteti
O‘zbek va xorijiy tillar kafedrasi dotsenti
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20389725

Annotatsiya. Mazkur maqolada tarjimashunoslikning nazariy va amaliy jihatlari, ayniqsa, tarjima jarayonida madaniyat va tilning o‘zaro munosabati tahlil qilinadi. Tarjima nafaqat bir tildan ikkinchi tilga so‘zlarni ko‘chirish, balki ma’no, uslub, milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni ham yetkazish vositasi ekanligi yoritiladi. Shuningdek, tarjimaning asosiy turlari, tarjimon kompetensiyasi hamda zamonaviy tarjimashunoslikdagi dolzarb muammolar haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: tarjima, tarjimashunoslik, til, madaniyat, ekvivalentlik, kommunikatsiya, badiiy tarjima, tarjimon kompetensiyasi.

Kirish. Tarjimashunoslik bugungi globallashuv davrida eng muhim filologik va kommunikativ fanlardan biri hisoblanadi. Turli xalqlar o‘rtasidagi siyosiy, iqtisodiy, ilmiy va madaniy aloqalarning rivojlanishi tarjimaga bo‘lgan ehtiyojni yanada oshirmoqda. Ayniqsa, xalqaro hamkorlikning kengayishi natijasida tarjima nafaqat tilshunoslikning bir sohasi, balki madaniyatlararo muloqotning muhim vositasiga aylangan.

Tarjima insoniyat tarixida qadimdan mavjud bo‘lib, xalqlarning bir-birini tushunishi, ilm-fan va adabiyot yutuqlarining ommalashishida katta rol o‘ynagan. Tarjima yordamida dunyo xalqlari bir-birining madaniyati, urf-odati, adabiyoti va tarixidan xabardor bo‘ladi. Shu sababli tarjimashunoslik nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyatga ham ega.

Bugungi kunda tarjimashunoslik fanida ekvivalentlik, adekvatlik, pragmatik moslik, lingvomadaniy xususiyatlar kabi masalalar chuqur tadqiq etilmoqda. Tarjimon esa oddiy vositachi emas, balki ikki madaniyat o‘rtasidagi ko‘prik vazifasini bajaruvchi mutaxassis sifatida qaralmoqda.

Tarjimashunoslik – tarjima nazariyasi, amaliyoti va tarixini o‘rganuvchi ilmiy sohadir. Ushbu soha tarjima jarayonining lingvistik, stilistik, psixologik va madaniy jihatlarini tahlil qiladi. Tarjimashunoslikning asosiy vazifasi asl matn mazmunini boshqa til vositalari orqali imkon qadar to‘liq va aniq ifodalashdan iborat.

Tarjima jarayonida quyidagi asosiy omillar muhim hisoblanadi:

1. Til birliklari o‘rtasidagi moslik.
2. Mazmunning to‘liq saqlanishi.
3. Uslubiy xususiyatlarni yetkazish.
4. Milliy-madaniy birliklarni ifodalash.
5. Matnning pragmatik ta’sirini saqlash.

Tarjimashunoslikda “ekvivalentlik” tushunchasi markaziy o‘rin tutadi. **Ekvivalentlik** – asl matn bilan tarjima matni o‘rtasidagi ma’no va vazifa jihatdan moslikdir. To‘liq ekvivalentlikka erishish har doim ham mumkin emas, chunki har bir tilning o‘ziga xos grammatik, semantik va madaniy xususiyatlari mavjud. Masalan, ingliz tilidagi ayrim iboralar yoki maqollar o‘zbek tiliga so‘zma-so‘z tarjima qilinsa, ularning asl ma’nosi yo‘qolishi mumkin. Shuning uchun tarjimon mazmunni mos ekvivalent vositalar orqali ifodalashi lozim.

Til madaniyatning asosiy tarkibiy qismi hisoblanadi. Har bir xalqning dunyoqarashi, mentaliteti va qadriyatlari uning tilida aks etadi. Shu sababli tarjima jarayonida faqat til birliklarini emas, balki madaniy ma’nolarni ham hisobga olish talab etiladi.

Madaniy birliklarga quyidagilar kiradi:

- milliy urf-odatlar;
- tarixiy tushunchalar;
- diniy qarashlar;
- milliy taomlar;
- xalq og‘zaki ijodi namunalari;
- maqol va matallar.

Masalan, o‘zbek tilidagi “mehmondo‘stlik” tushunchasi xalq mentalitetining muhim belgisi bo‘lsa, ayrim boshqa xalqlarda bu tushuncha boshqacha ifodalanishi mumkin. Tarjimon bunday birliklarni tarjima qilayotganda nafaqat lug‘aviy ma’noni, balki madaniy kontekstni ham hisobga olishi zarur.

Badiiy tarjimada madaniy omillar ayniqsa muhimdir. Adabiy asarda muallifning uslubi, obrazlar tizimi, milliy ruh va estetik qarashlari mujassam bo‘ladi. Tarjimon esa ushbu xususiyatlarni boshqa tilda qayta yaratishga harakat qiladi.

Tarjima jarayonida madaniy moslashtirish (adaptatsiya) usuli ham qo‘llanadi. Bu usul o‘quvchiga tushunarsiz bo‘lishi mumkin bo‘lgan milliy birliklarni mos variant bilan almashtirishni nazarda tutadi.

Tarjimashunoslikda tarjimaning bir necha turlari mavjud. Ular matnning xarakteri va tarjima usuliga ko‘ra farqlanadi.

1. Badiiy tarjima.

Badiiy asarlarni tarjima qilish eng murakkab tarjima turlaridan biridir. Chunki bunda nafaqat mazmun, balki obrazlilik, emotsionallik va muallif uslubi ham saqlanishi kerak.

Badiiy tarjimada quyidagi muammolar ko‘p uchraydi:

- she’riy qofiyani saqlash;
- milliy koloritni yetkazish;
- metafora va frazeologizmlarni tarjima qilish;
- uslubiy vositalarni qayta yaratish.

2. Ilmiy tarjima.

Ilmiy matnlarni tarjima qilish aniqlik va mantiqiylikni talab qiladi. Terminlarning to‘g‘ri qo‘llanishi bu o‘rinda juda muhimdir. Ilmiy tarjimada hissiylik emas, balki ma’lumotning aniq yetkazilishi ustuvor hisoblanadi.

3. Rasmiy-huquqiy tarjima.

Bu turdagi tarjima xalqaro shartnomalar, qonunlar va rasmiy hujjatlarni tarjima qilishni o‘z ichiga oladi. Unda huquqiy terminlarning xatosiz qo‘llanishi muhim ahamiyatga ega.

4. Sinxron va ketma-ket tarjima.

Og‘zaki tarjima ikki asosiy turga bo‘linadi:

Sinxron tarjima – nutq bilan bir vaqtda amalga oshiriladi.

Ketma-ket tarjima – ma’ruzachi fikrini tugatgandan keyin tarjima qilinadi.

Bugungi xalqaro konferensiyalar va diplomatik uchrashuvlarda sinxron tarjimaga ehtiyoj katta.

Professional tarjimon bir nechta muhim kompetensiyalarga ega bo‘lishi kerak. Ular quyidagilardan iborat:

Lingvistik kompetensiya. Tarjimon ona tili va chet tilini mukammal bilishi zarur. Grammatik qoidalar, stilistika va lug‘at boyligi tarjima sifatiga bevosita ta’sir qiladi.

Madaniy kompetensiya. Tarjimon tarjima qilinayotgan xalqning tarixi, urf-odati va mentalitetidan xabardor bo‘lishi lozim. Bu ayniqsa badiiy tarjimada muhimdir.

Kommunikativ kompetensiya. Tarjimon muloqot vaziyatini to‘g‘ri tushunishi va matnning kommunikativ maqsadini saqlay olishi kerak.

Texnologik kompetensiya. Hozirgi davrda tarjima dasturlari va sun’iy intellekt texnologiyalari keng qo‘llanmoqda. Shuning uchun zamonaviy tarjimon kompyuter texnologiyalaridan foydalana olishi zarur.

Bugungi kunda tarjimashunoslik oldida bir qator dolzarb masalalar turibdi. Ulardan biri – avtomatik tarjima tizimlarining rivojlanishidir. Google Translate kabi dasturlar oddiy matnlarni tez tarjima qilishi mumkin, biroq ular hali ham badiiy va madaniy jihatdan murakkab matnlarni to‘liq sifatli tarjima qila olmaydi.

Yana bir muammo – terminologik birliklarning standartlashmaganidir. Ayrim ilmiy terminlarning turli variantlarda qo‘llanishi tarjima sifatiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, globalizatsiya natijasida ingliz tilining ustunligi kuchaymoqda. Bu esa kichik tillarning rivojlanishiga ma’lum darajada xavf tug‘dirishi mumkin. Shu sababli milliy tillarni saqlash va rivojlantirishda sifatli tarjimaning roli katta.

Xulosa qilib aytganda, tarjimashunoslik til, madaniyat va kommunikatsiya bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan muhim ilmiy sohadir. Tarjima xalqlar o‘rtasidagi o‘zaro tushunish va hamkorlikni ta’minlaydi. Tarjimon esa ikki xalq madaniyati o‘rtasidagi vositachi sifatida katta mas’uliyatni o‘z zimmasiga oladi.

Tarjima jarayonida lingvistik bilim bilan bir qatorda madaniy kompetensiya ham muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, badiiy tarjimada milliy ruh va estetik xususiyatlarni saqlab qolish tarjimon mahoratini belgilaydi.

Zamonaviy texnologiyalar tarjima sohasini rivojlantirayotgan bo‘lsa-da, inson tafakkuri va ijodkorligini to‘liq almashtira olmaydi. Shu bois professional tarjimonlarga ehtiyoj doimo saqlanib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Salomov G‘. Tarjima nazariyasiga kirish. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
2. Комиссаров В.Н. Теория перевода. – Москва, 1990.
3. Баркҳударов Л.С. Язик и перевод. – Москва, 1975.
4. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden, 1964.
5. Newmark P. A Textbook of Translation. – New York, 1988.
6. Karimov H. Tarjimashunoslik asoslari. – Toshkent, 2015.